

Bir Fıkıh Kitabının Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi: Abdurrahmân el-Cezîrî'nin *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a* Kitabı Örneği

Öz: Bütün İslâmi ilimlerin temel kaynağı olan Kur'ân içerdiği hüküm ayetleri sebebiyle fıkıh kitaplarının da ilk başvuru kaynağıdır. Ahkâm ayetleri denildiğinde öncelikle bu ayetleri konu edindikleri için ilk olarak akla ahkâm tefsirleri gelmekle birlikte fıkıh kitaplarında da sık sık ayetlere yer verilmektedir. Diğer yandan tefsir usulü ve fıkıh usulü konularını karşılıklı olarak incelediğimizde her ikisinin de ortak yönlerinin bulunduğu görülmektedir. Ahkâm tefsirlerini Kur'ân ilimleri açısından inceleyen çok sayıda araştırma olmasına rağmen fıkıh kitaplarını bu açıdan inceleyen çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bu sebeple biz de bir fıkıh kitabını Kur'ân ilimleri açısından değerlendirdik. Bu çalışmada Abdurrahmân el-Cezîrî'nin *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a* adlı fıkıh kitabı Kur'ân ilimleri yönüyle incelenmektedir. Öncelikle eserde geçen bütün ayetler tespit edilmiş sonrasında ise bu ayetler çerçevesinde değinilen Kur'ân ilimlerinin hangileri olduğu ve bunlardan nasıl faydalandığı gözler önüne serilmiştir. Çalışma sonunda bu kitapta ayetlerden hüküm çıkarılırken Kur'ân ilimlerinden sadece bazılarına değinildiği ve onlara da yeterince yer verilmediği, bazı ayetlerin bağlamından koparılmak suretiyle bir hükme delil olarak sunulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân ilimleri, Fıkıh, Abdurrahman el-Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a*.

Mehmet
ERGÜN*

An Evaluation of a Fiqh Book in Terms of Qur'an Sciences - At the Example of Book al-Fiqh 'ala al-madhâhib al-arba'ah of 'Abd al-Rahmân al-Jaziri

Abstract: The Qur'an, which is the main source of all Islamic sciences, is also the first reference source for fiqh books due to the verses of judgment it contains. When the verses of judgment are mentioned, first of all, interpretations of judgments come to mind, since they are the subject of these verses, and verses are frequently included in fiqh books. On the other hand, when we examine the subjects of tafsir method and fiqh method mutually, it is seen that both have common features. Although there are many studies examining the tafsir of Ahkam in terms of Qur'anic sciences, the scarcity of studies examining fiqh books from this perspective draws attention. For this reason, we evaluated a fiqh book in terms of Qur'anic sciences. In this study, Abdurrahmân al-Cezîrî's fiqh book named *al-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a* is examined in terms of Qur'anic sciences. First of all, all the verses in the work were determined, and then it was revealed which of the Qur'anic sciences mentioned in these verses and how they were benefited from. We have determined that only some of the Qur'anic sciences are mentioned and that they are not given enough space while making judgments from the verses in this book, and that some verses are presented as evidence for a judgment by being taken out of their context.

Keywords: Tafsir, Qur'an Sciences, Fiqh, 'Abd al-Rahmân al-Jaziri, *al-Fıkh 'ala al-madhâhib al-arba'ah*.

* Dr. Öğr. Üyesi, MCBÜ İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı.
E-Posta: mehmet.ergun@cbu.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1036-3115>.

Giriş

Kur'ân, bütün İslâmî ilimlerin ilk başvuru kaynağıdır. Kur'ân'ın içeriğinde iman ve ahlak konularının yanı sıra ibadetler ve muamelat ile ilgili hükümler de bulunmaktadır.¹ Kur'ân'daki fikhî hükümler denilince akla öncelikle ahkâm ayetleri ve bu ayetleri konu alan ahkâm tefsirleri gelmektedir. Bu tefsirler hakkında pek çok akademik çalışma yapılmıştır.² Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla fikhî kitaplarında geçen ayetleri, Kur'ân ilimleri ve Tefsir usulü açısından ele alan çalışmaların sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir.³ Bu sebeple hem dört mezhebin görüşlerini içermesi hem de ülkemizde de tanınması sebepleriyle Abdurrahman el-Cezîrî'nin *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* adlı eserini Kur'ân ilimleri açısından değerlendirmeyi tercih ettik.

Kur'ân ilimleri, Kur'ân'ın kendi içeriğinden ve sahip olduğu özelliklerden ortaya çıkarak onun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerdir. Bu sebeple bir konuda Kur'ân ayetlerinden istifade edilirken bu ilimlerin dikkate alınması

¹ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmu Usûl'l-fıkh* (Kahire: Mektebetü'd-Da'veti'l-İslamiyye, 2002), 32.

² Çalışmaların bazıları şunlardır: Mustafa Güvenç, *Taberî Tefsirinde Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Fatma Solaker, *Zemahşerî'nin Keşşaf Tefsirindeki Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Muhammet Taha Topçu, *Mâtürîdî ve Cessâs Tefsirlerinde İbadetlere Dair Ahkâm Ayetlerinin Yorumlanması* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Cihad Akkoyun, *İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'ındaki Metodu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Ubeytullah Altuntaş, *Cessâs'ın Ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Dilbilimsel Tefsir Açısından İncelenmesi* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Mustafa Hocaoğlu, *Ahkâm Tefsirlerinin Usûl Açısından Mukayesesi* (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2019); Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1994) 203-217; Yakup Mahmutoğlu, "Mukatil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) "Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm [Beş Yüz Ayetin Tefsiri]" Adlı Kitabının Kısaca Tanıtımı ve Ahkâm Ayetleri Açısından Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009) 471-476; Recep Demir, "Ahkâm Tefsiri ve Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'âniye'si", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 431-456; Mevlâ el-Hasen b. el-Hüseyin el-Hayyân, "Ahkâmü'l-Kur'ân İlmi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma", çev. Mustafa Şentürk-Mine Özer-Narin Yavuz, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013) 457-491.

³ Bu alanda bizim tespit edebildiğimiz akademik çalışmalar şunlardır: Mehmet Demirci, *Kurtubi'nin el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); İlhami Günay, "Ahterî'nin Eserlerinin Tefsir ve Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 2/3 (2017), 373-399; Kübra İmamoğlu, *İmam Serahsi ve el-Mebhut'ta Kur'ân İlimlerinin İmkân ve Sınırları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

faydalı olacaktır. Aksi halde bu ayetlerde kastedilen mananın doğru tespit edilmesi mümkün değildir.

Kur'ân ayetlerine en fazla müracaat edilen İslâmî ilim dallarından birisi de *fıkıhtır*. Sözlükte; "bir şeyi iyi ve tam anlamak, bilmek, derinlemesine kavramak"⁴ anlamlarına gelen fıkıh terimi, ıstılahta "Kur'ân ve hadis merkezli dini bilgi ve anlayış" anlamında kullanılmıştır. Hicri 2. yüzyılın sonlarından itibaren "ferdi ve toplumsal hayata dair ameli hükümleri bilmeyi ve bu konuları inceleyen ilim dalı"nı ifade edecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.⁵

1882-1941 yılları arasında Mısır'da yaşamış olan Abdurrahmân el-Cezîrî tarafından kaleme alınan *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* isimli eserde de Kur'ân ayetlerine çeşitli amaçlarla yer verilmiştir. Bu makalede eserdeki ayetleri Kur'ân ilimleri açısından değerlendireceğiz.

Kur'ân ilimleri terimindeki "ilimler" kelimesinin çoğul olarak kullanılmış olmasından bu kavram ile Kur'ân'ın manasını anlamaya yardımcı olan çok sayıda ilmin kastedildiğini anlamaktayız.⁶ Nitekim bazıları Ulûmu'l-Kur'ân; "Kur'ân'ın nüzûlü, tertibi, yazılması, cem'i, istinsahı, sebab-i nüzûlü, müşkili, müteşâbihi vb. itibarı ile doğrudan kendisini ilgilendiren ilimleri ihtiva etmesi ve o ilimlerin metotlarını belirlemesi ile kelâmî, fikhî vb. ilimlere kaynaklık etmesi, hatta zaman zaman kozmoloji, psikoloji, biyoloji vb. bilimlere ışık tutması itibarı ile de kendisini dolaylı olarak ilgilendiren mevzularla tarihin akışı içerisinde ortaya konmuş olan İslâmî/ilmî mirasın bir araya toplanmış şekli"⁷ diye tarif etmek suretiyle içerik yelpazesini oldukça genişletmektedirler. Biz ise "Kur'ân'ın nüzûlü, tertibi, toplanması, yazılması, kıraati, tefsiri, i'cazi, nâsihi-mensûhu vb. yönlerden onunla ilgili olan konulardır"⁸ şeklindeki daha Kur'ân merkezli tanımları tercih etmekteyiz. Bu ilimlerin sayıları hakkında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Nitekim Zerkeşî, bu

⁴ Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. M. el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ty.), 3/370; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luga*, thk. Remzi Münir Ba'İbekî (Beyrut: Dâru'l-İlm ilî'l-Melâyin, 1987), 2/968; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 1990), 13/522.

⁵ İbn Kudâme, *Ravdatu'n-nâzir ve cennetü'l-menâzir*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2002), 1/54.

⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2001), 137.

⁷ Erdoğan Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 3/22.

⁸ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, ty.), 1/23. Ayrıca bk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, *Lemehât fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1410/1990), 141; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Mektebetü'l-Gazâlî, 1401/1981), 6.

ilimleri *el-Burhân* adlı eserinde 47 başlıkta ele alırken Suyûtî'nin, *el-İtkân*'ında bu sayının 80'e çıktığını görmekteyiz.

Tefsir Usulü ise Kur'ân'ı tefsir ederken kullanılan metotlar, tefsir çeşitleri, sahih tefsirin kuralları ve şartları gibi konuları kapsamayı yönüyle Kur'ân ilimlerine göre daha dar bir anlama sahiptir.⁹

Kur'ân'ın, İslâm'ın kutsal kitabı olması sebebiyle bütün İslâmî ilimler kendi meşruiyetlerini ve geçerliliklerini ona dayandırmak zorundadırlar. Fıkıh ilmi de birincil kaynak olarak Kur'ân'ı kabul etmektedir. Fakihler karşılaştıkları bir problemin çözümünü öncelikle Kur'ân'da aramaktadırlar. Hz. Peygamber'in, Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak atadığı zaman sorduğu "Nasıl hüküm verirsin?" şeklindeki soruya Muaz'ın ilk önce; "Allah'ın kitabıyla hüküm veririm"¹⁰ şeklinde cevap vermesi de bunu göstermektedir. Bu yönüyle fıkıh ilmi, tefsir ile yakın bir ilişki içerisinde.

Diğer ilim dalları Kur'ân'ı inceleme konularından biri olarak görürlerken tefsir ilminde Kur'ân'ın kendisi incelenmektedir. Örneğin bir fakih Kur'ân'ı sadece kendi alanıyla ilgili ayetler çerçevesinde ele almakta, hakkında ayet bulunmayan konularda birinci kaynak olarak hadisleri veya sahabe görüşlerini de kullanabilmektedir. Müfessir ise bir bütün olarak bizzat Kur'ân'ı incelemektedir. Hal böyle olunca kendisine Kur'ân ayetlerini açıklamayı hedef edinmiş olan tefsir ilmi diğer İslâmî ilimler arasında merkezi bir konuma yerleşmektedir.

Bizce burada gözetilmesi gereken önemli bir nokta, fakihlerin bir bütün olarak Kur'ân'ın ne dediğini değil de parçacı yaklaşımla ayetlerden kendilerinin işine yarayabilecek delil veya hüküm elde etmeyi öncelermeleridir. Bunun bir sonucu olarak bir konuda hüküm verirken tamamen farklı bir konudan bahseden ayetlerle istidlal edebilmektedirler. Örneğin Benî Nadr gazvesinden sonra nâzil olan ve oradaki Yahudilerin helak olmalarının nedenlerini açıklayan ayetin sonunda zikredilen ve insanları yaşanan olaylardan ibret almaya davet eden "...ey akıl sahipleri ibret alınız..."¹¹ ayetini fakihler, edille-i şer'iyyenin bir unsuru olan kıyasın geçerliliğine delil getirmişlerdir.¹² Nitekim

⁹ Erdoğan Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi", 3/23-24.

¹⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd., (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 36/382; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, ty.), "Akdiyye", 11; Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen* (Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Ahkâm", 3.

¹¹ el-Haşr 59/2.

¹² Ebu Bekir el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 1994), 4/31; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ fi'l-İlmi'l-Usûl*, thk. Muhammed Abdüsselâm eş-

Muhammed el-Gazzâlî, tefsir çeşitlerini sayarken fikhî tefsiri de zikretmekte ancak bunun tam manasıyla bir tefsir yöntemi olmadığını söylemektedir. Çünkü ona göre; bu tefsirin çeşidinin gayesi, sadece fikhî hüküm elde etmek olduğu için yalnızca ahkâm ayetlerini ele almakta ve bu sebeple eksik olmaktadır.¹³

Sonuç olarak fakih, Allah’ın muradına uygun istinbatta bulunmak için öncelikle Kur’ân ayetlerini bütüncül olarak değerlendirmelidir. Bu prensibe göre önce ayette kastedilen anlamı tespit ettikten sonra fikhî hükümleri o anlam üzerine bina etmelidir. Burada sözü edilen “Kur’ân’ı bütüncül olarak değerlendirmek” tefsir ilminin varoluş gayesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla fakihler tarafından bir ayetten çıkarılan bir hüküm, Kur’ân ilimleri ve tefsir usulü kriterlerine onaylatılmadıkça eksiktir.

Abdurrahmân el-Cezîrî’nin *el-Fıkh ale’l-mezâhibi’l-erba’a* kitabında zikredilen ayetleri Kur’ân ilimleri açısından şu başlıklar altında değerlendirebiliriz.

***el-Fıkh ‘ale’l-mezâhibi’l-erba’a*’da Kur’ân İlimlerine Müracaat Örnekleri**

Bu çalışmada incelediğimiz *el-Fıkh ‘ale’l-mezâhibi’l-erba’a* adlı eserde yer alan ayetler çerçevesinde değinilen Kur’ân ilimleri şunlardır:

1. Nüzûl Sebepleri

“Sebeb-i nüzûl” kavramı, Kur’ân’da bulunan bir ayetin, bir ayet grubunun veya bir surenin inmesine sebep olan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmektedir.¹⁴ Ayetlerin nüzûl sebeplerini bilmek, Kur’ân’ın manalarının doğru anlaşılmasında yardımcı olan en güvenli yollardan biridir.¹⁵ Bu sebeple bir ayet üzerine bir hüküm bina edilmeden önce ayetin ne zaman, nerede ve kimin

Şâfi (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1413/1993), 370.

¹³ Muhammed el-Gazzâlî, *Keyfe neteâmel mea’l-Kur’ân* (Kahire: 2005, Nahdatü Mısır), 39.

¹⁴ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm (Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, 1394/1974), 1/107; Zürcânî, *Menâhil*, 1/106; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 2000), 127.

¹⁵ Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmil-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1957), 1/22; Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü nüzûli’l-Kur’ân*, thk. ‘İsâm b. Abdilmuhsin el-Humeydân (Demmâm: Dâru’l-İslâh, 1412/1992), 8.

hakkında indiğini tespit etmek önem arz etmektedir.¹⁶ Nitekim İbrahim et-Teymî'den nakledildiğine göre Hz. Ömer'in, "Bu ümmet, kitabı bir, Peygamberi bir ve kıblesi bir olduğu halde niçin görüş ayrılığı ve anlaşmazlığa düşüyor?" şeklindeki sorusuna İbni Abbâs'ın, "Kur'ân bizim devrimizde indiği için biz onu okurken hangi ayetin ne zaman, niçin ve ne hakkında indiğini biliyoruz. Bizden sonra gelenler ise, Kur'ân'ı okurlar fakat hangi ayetin ne zaman ve ne hakkında indiğini bilemedikleri için her birinin görüşü elbette ayrı olacak ve görüşler ayrı olunca anlaşamayıp çekişeceklerdir"¹⁷ diyerek verdiği cevap da bu konuyu vurgulamaktadır.

Cezîrî, kitabında bir kadının evlenmesi husûsunda velinin belirleyici olduğunu söyleyenlerin delili olarak gösterilen "*Kadınları boşadığınız ve onlar da iddetlerini tamamladıkları zaman kendi aralarında güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle evlenmelerine engel olmayın*"¹⁸ ayetinin nüzûl sebebi olarak Buhârî'den bir rivayeti nakletmektedir. Buna göre, Ma'kil, kız kardeşini amcasının oğluyla nikâhlanmış ancak bir süre sonra bu eşler boşanmıştı. Kız kardeşi iddetini tamamladıktan sonra amcaoğlu eski eşyle tekrar evlenmek istediğini Ma'kil'e bildirmiş ancak kız kardeşinin de razı olmasına rağmen Ma'kil bu evliliğe izin vermemiştir. İşte bu olay üzerine nâzil olan Bakara 2/232 ayetindeki uyarı gereği Ma'kil, bu kararından vazgeçip kız kardeşini tekrar amcaoğluyla evlendirmiştir.¹⁹ Ancak Cezîrî, "Ma'kil'in başından geçen olay, bu ayetin nüzûlüne tesadüf etmiş olabilir ama asıl itibarıyla bu ayet umûmîdir"²⁰ demek suretiyle ayetin nüzûl sebebinin has olmasının hükme bir etkisinin bulunmadığını belirtmektedir.

Cezîrî, müfessirlerin "*Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın*"²¹ ayetinin tefsiri sadedinde söylemiş oldukları sözlerin de Ma'kil olayına benzediğini aktarmaktadır. Zira Râzî'ye göre bu ayet

¹⁶ bk. İshak Yazıcı, "Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur'ân Tefsirindeki Önemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Mart 1987), 117-128; Muhammed İsa Yüksek, "Tefsirde Sebeb-i Nüzûlün Bağlayıcılığı ve İşlevi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (Aralık 2018), 407-438.

¹⁷ Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselam Abdu's-Şâfi (Beirut: Darü'l-Kütübül-İlmiyye, 1422), 1/12; İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. İbn Hasen Âl-i Selmân (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 4/148.

¹⁸ el-Bakara 2/232.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr (Dimeşk: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), "Talak", 44.

²⁰ Abdurrahmân el-Cezîrî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Beirut: Dâru'l-Kütübül-İlmiyye, 1424/2003), 4/48.

²¹ el-Hucurât 49/6.

genel hüküm ifade etmekte olup meşhur Velîd olayına²² tesadüf etmiştir.²³ Cezîrî burada el-Hucurât 49/6 ayetinin meşhur Velîd olayı üzerine indiğini söylemekle birlikte bu olayın detayına girmemektedir.²⁴

Cezîrî, "Kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi" anlamında bir cahiliye adeti olan *zihâr* konusunu ele aldığı bölümde, öncelikle Mücâdele suresinin ilk ayetlerinde²⁵ bu davranışın çirkin ve yalan bir ifade olarak nitelendiğini belirtmektedir. Sonra bu ayetlerin nüzûl sebebi olarak ensardan Evs b. Sâmit ile hanımı Havle binti Sa'lebe arasında yaşanan *zihârı* nakletmektedir. İslâm döneminde yaşanan ilk *zihâr* olan bu olayda kadın eski adetlere göre eski kocasına dönüşünü imkânsız kılan bu duruma bir çözüm bulmak amacıyla Resûlullah'a müracaat etti. Ona, gençliğini kocası için harcadığını ve ona çocuklar doğurduğunu ama şimdi ihtiyarlık döneminde evden kovulduğunu anlattı. Resûlullah, henüz bu konuda Allah katından bir hükmün gelmediğini ve eskiden beri uygulanmakta olan hükümden başka bir çözüm söyleyemeyeceğini belirtmesi üzerine kadın, Allah'a yalvarmaya ve durumunu arz etmeye başladı. Bir müddet sonra da bu ayetler indi.²⁶ Cezîrî burada nüzûl sebebini konuyu açıklama sadedinde nakletmiş olup nüzûl sebebini ayetten istinbat edilen fikhî hükümlere bir etkisi olup olmadığından bahsetmemiştir.

Cezîrî, *hudûd* bölümünde Yahudilere de had cezasının uygulanmasından bahsederken "Ey Resûl! Ağızlarıyla "inandık" demelerine rağmen kalpleri inanmayanlar içerisinde küfürde yarışanlar ve Yahudilerden, kendileri sana

²² Bu olay kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Benî Mustalik kabilesinin zekâtını toplamak üzere görevlendirilen Velîd b. Ukbe, yolda oraya doğru giderken birisi ona, bu kabileden bir grubun silahlı olarak yola çıktığını söyler. Velîd, onların zekat vermeyi istemedikleri için kendisiyle çatışmak kastıyla çıktıklarını düşünerek geri döner ve durumu Hz. Peygamber'e anlatır. O da Hâlid b. Velîd'i haberin doğruluğunu araştırmak ve gerekkeni yapmak üzere bir grup askerle birlikte gönderir. Hâlid kabileye yakın bir yerde konaklayarak iddiaları araştırır ve kabilenin İslâm'a bağlılıklarının devam ettiğini tespit ederek Medine'ye döner. Sonunda onların, zekâtı tahsil etmek için görevlendirilen kişinin geciktirdiği için durumu öğrenmek veya zekâtı kendileri teslim etmek üzere yola çıkmış oldukları anlaşılır.

²³ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 1420), 28/98.

²⁴ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/48.

²⁵ "Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüzü konuşmayı işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. İçinizden kadınlara *zihâr* yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır." el-Mücâdele 58/1-2.

²⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/432.

*gelmeyen bir topluluk hesabına dinleyerek yalan uydurmak için dinleyenler, seni üzmesin. Onlar bildikten sonra kelimelerin yerlerini değiştirir ve "Eğer size şu hüküm verilirse onu alın, o verilmezse almaktan çekinin" derler..."*²⁷ ayetinin nüzûl sebebi olarak Müslim'den şu olayı nakletmektedir: Hz. Peygamber'in yanına yüzü kömürle karaya boyanmış ve dövülmüş bir Yahudi getirdiler. Resûlullah, Yahudileri çağırarak, "Kitabınızda zina haddini böyle mi buluyorsunuz?" diye sordu. Onlar; "Evet" dediler. Sonra Hz. Peygamber, Yahudilerin âlimlerinden birini çağırarak ona "Musa'ya, Tevrat'ı indiren Allah aşkına soruyorum, zina edenin haddini kitabınızda böyle mi buluyorsunuz?" dedi. Âlim, "Hayır! Eğer bana böyle yemin vererek sormasa idin sana haber vermezdim. Kitapta recm buluyoruz. Fakat zina olayları eşrafımız arasında çoğaldı. Artık şerefli birini bu suçla yakalarsak onu bırakır olduk. Ancak biçare birisini yakalarsak ona haddi tatbik ediyoruz. Kendi aramızda şöyle dedik: Gelin aramızda öyle bir ceza şeklinde anlaşalım ki o, eşraftan olsun, halktan olsun herkese tatbik edilsin. Sonunda recm yerine suratın kömürle boyanıp dayak atılmasında ittifak ettik" diye cevapladı. Bunun üzerine Resûlullah, "Allah'ım! Onların öldürdüğü emrini ilk ihya edip dirilten ben olayım" dedi ve ona zina haddi cezasının uygulanmasını emretti ve o kişi hemen recmedildi.²⁸

Cezîrî, bunun akabinde Yahudiler'in birbirlerine, "Muhammed'e gidin. Eğer size zina eden kimseye değnek vurulmasını ve yüzünün siyaha boyanmasını emrederse kabul edin. Recm emrini verirse sakının"²⁹ demeleri üzerine Allah tarafından indirilmiş Tevrat ve İncil'deki hükümleri uygulamaktan imtina edenlerin kâfir, zalim ve fasıklar olduğunu bildiren Mâide 5/44, 45 ve 47 ayetlerinin nâzil olduğunu aktarmaktadır.³⁰

Cezîrî, bu konuda bilgi vermemekle birlikte, Yahudilerin Hz. Muhammed'in zina suçuna karşı hangi cezayı vereceğini öğrenme amacıyla insanları ona yönlendirmelerinden bu recmin Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden kısa bir süre sonra uygulandığını, zina edenlerin Yahudi olmaları ve Kuran'da henüz zina suçunun cezası bulunmadığından Hz. Peygamber'in Tevrat'ın ilgili ayetleri³¹ ile amel etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Kitabın *hudûd* bölümünde, "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak öldürülmeleri,

²⁷ el-Mâide 5/41.

²⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), "Hudûd", 28.

²⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 10/306.

³⁰ Cezîrî, *el-Fikh*, 5/113-114.

³¹ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Levililer, 20: 10; Tesniye, 22: 23.

asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir..."³² ayetinin nüzûl sebebi olarak üç farklı rivayet nakledilmektedir.

Birincisi, Enes b. Mâlik'ten nakledilen, "Ureyne'den Müslüman olmuş bazı kişiler Medine'ye gelmişler ancak buranın iklimine, havasına ve suyuna alışamayıp hastalanmışlardı. Resûlullah da onları Medine'nin dışında bulunan zekât develerinin yanına gidip onların sütlerinden ve idrarlarından içmelerini söylemişti. Onlar bu denileni yapınca iyileşmişler ancak sonra da irtidat ederek bu develerin çobanlarını öldürmüş ve develeri de çalmışlardı. Resûlullah bu olaya çok kızmış, peşlerine adam göndermiş ve onları getirip ellerini ve ayaklarını çaprazlama kestirmiş, gözlerine mil çektirmiş ve kızgın güneşin altına attirmişti"³³ şeklindeki rivayettir.

İkincisi, İkrime, Hasan-ı Basri ve Abdullah b. Abbas'a göre bu ayet müşrikler hakkında nâzil olmuştur. Ancak biz tefsir kaynaklarında bu görüşün sadece İkrime ve Hasan-ı Basri'den nakledildiğini tespit ettik.³⁴

Üçüncüsü, İbn Abbas'tan nakledilen, "Ehl-i kitaptan bir topluluk ile Hz. Peygamber arasında antlaşma vardı. Ancak onlar bu antlaşmayı bozup bozgunculuk yaptılar. Bunun üzerine Allah, Peygamberini dilerse onları öldürmek veya el ve ayaklarını çaprazlama kesmek arasında serbest bıraktı"³⁵ şeklindeki olaydır.

Cezîrî, bu rivayetleri naklettikten sonra ayetin müşrikler ve bu kötü davranışları yapan diğer kişiler hakkında genel bir hüküm ifade ettiğini söylemekte ve bu görüşüne delil olarak Buhârî ve Müslim³⁶den yukarıdaki birinci rivayetin benzeri bir olayı nakletmektedir.³⁷ Kanaatimizce Cezîrî'nin böyle bir hükme varmasında nüzûl sebebi olarak nakledilen rivayetlerdeki ana karakterlerin müslüman, müşrik ve ehl-i kitaptan kişiler olmak üzere birbirinden farklı olması etkili olmuştur.

el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a'da nakledilen nüzûl sebeplerinden buraya kadar aktardıklarımızın ortak noktası bizlere nüzûl sebeplerini değerlen-

³² el-Mâide 5/33.

³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/245.

³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/244; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 2/183; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 3/94.

³⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/243; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty), 2/32.

³⁶ Buhârî, "Tefsîr", 5/5; "Diyât", 22; Müslim, "Kasâme", 9.

³⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/358-359.

dirmede göz önünde bulundurulması gereken ana prensiplerden biri olan “el-ibra bi umûmî'l-lafz lâ bi husûsî's-sebeb”, “Ayetin nüzûl sebebinin husûsiliğine değil lafzın umûmiliğine itibar edilir”³⁸ şeklindeki kaidenin işletilmesi amacına yönelik olduğudur.

Kitabın *gulûl* bölümünde, “Hiçbir peygambere emanete hıyanet etmek yakışmaz. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirmiş olduğu şeyleri yüklenmiş olarak gelir ve sonra da herkese kazandıklarının karşılığı herhangi bir haksızlık yapılmadan tastamam ödenir”³⁹ ayetinin Bedir savaşında elde edilen ganimetler arasından kırmızı bir kadifenin kaybolması üzerine oradaki kişilerden bazılarının; “Onu belki Resûlullah almıştır”⁴⁰ demeleri üzerine nâzil olduğunu belirtmektedir.⁴¹

Müellif bu ayetin nüzûl sebebinin herhangi bir fikhî hükümde kullanmak için değil savaş ganimetinden çalmanın ne kadar kötü bir şey olduğunu ve Resûlullah'ın böyle bir şeyi yapmasının düşünülemediğini ortaya koymak amacıyla nakletmektedir.

2. Nâsîh – Mensûh

Terim olarak, “şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını” ifade eden neshin gerçekleştiği olayda, hükmü yürürlükten kaldırılan nassa mensûh, onu uygulamadan kaldıran hükme ise nâsîh denilir.⁴² Kur'ân'ın Kur'ân ile ve sünnetin de sünnet ile nesh edilebileceğinde ittifak bulunmakla birlikte Kur'ân'ın sünnetle nesh edilebilmesi konusunda ihtilaf edilmiştir.⁴³ Buradaki diğer bir önemli husûs da ilk dönem fakih ve müfessirlerinin nesh, umûmî ifadenin içerdiği bazı hükümleri kaldırması sebebiyle tahsis anlamı vermiş olmalarıdır.⁴⁴

Nesh ile tahsis genelde birbiriyle karıştırılmakla birlikte aslında bu iki terim üç

³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/496.

³⁹ Âl-i İmrân 3/161.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/348.

⁴¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/400.

⁴² Cessâs, *el-Fusûl*, 2/195; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ fi İlmî'l-Uşûl*, thk. Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413), 97; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 240.

⁴³ bk. Abdullah Ünal, “Kur'ân'ı Nesh Bağlamında Sünnet'in Yetkisi”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2018), 11-30.

⁴⁴ Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/276.

yönden birbirinden ayrılmaktadır:

- a. Nesh, nitelik bakımından, değiştirme veya iptali ifade ederken, tahsiste bir azaltma ve daraltma anlamı vardır.
- b. Deliller bakımından nesh, sadece şer'î delillere bağlı olarak gerçekleşir, tahsis ise şer'î delillerin yanı sıra akıl, his ve diğer karinelerle de yapılabilir. Nitekim bu konuda Hanefîler yalnız kalmakta, diğer üç mezhep onlardan farklı düşünmektedir.
- c. Etkileri bakımından, umûm bir lafız tahsis edildiği zaman dışarıda kalan fertler için umûmî hüküm devam ederken, neshte hükmün geçerliliği tamamen ortadan kalkmaktadır.⁴⁵

el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a'da nesh konusuyla ilgili örnekler şunlardır:

Cezîrî, Hanefîlere göre habis şeylerden olması sebebiyle keler etinin haram olduğunu aktardıktan sonra keler etinin helal olduğuna işaret eden rivayetlerin⁴⁶ "*Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar*"⁴⁷ ayetinin nüzûlünden öncesine ait olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Hanefîlere göre bu ayet, keler etinin helal olduğunu bildiren hadisleri nesh etmektedir. Ancak bize göre bu ayetteki genel ifadeye dayanarak hadislerde bizzat helal olduğu bildirilen bir şeyin sırf görünüşü hoş olmadığı için haram sayılması yanlıştır. Nitekim bu konuda Hanefîler yalnız kalmakta, diğer üç mezhep onlardan farklı düşünmektedir.

Kitabın *vasiyet* bölümünde, Hanefîlere göre zenginlerin kendi aile bireyleri, yakınları ya da başkaları için yapmış oldukları vasiyetlerin mubah olduğunu ve mutlaka vasiyette bulunması gerektiğinden bahseden, "*Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya güzel bir şekilde vasiyette bulunması - Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak - size yazıldı*"⁴⁹ ayetinin geçici bir hüküm ifade ettiğini ve miras ayetlerinin nüzûlüyle birlikte miras hukukunun düzenlenmesinden sonra nesh edildiği belirtilmektedir.⁵⁰ Ancak bu ayetin neshi konusunda pek çok âlim tarafından sünnetin Kur'ân'ı neshine örnek gösterilen⁵¹ "*Varise vasiyet yoktur*"⁵² hadisinin zikredilmemesi dikkat

⁴⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, 1/170; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 86-87.

⁴⁶ bk. Nejla Hacıoğlu, "Yenilmesi Mübah Görülen Hayvanlar ile İlgili Hadis Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019), 200-204.

⁴⁷ el-A'râf 7/157.

⁴⁸ Cezîrî, *el-Fıkh*, 2/6.

⁴⁹ el-Bakara 2/180.

⁵⁰ Cezîrî, *el-Fıkh*, 3/288.

⁵¹ Cessâs, *el-Fusûl*, 1/156; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/99.

⁵² Ebû Dâvûd, "*Vesâyâ*", 6, Tirmîzî, "*Vesâyâ*", 5.

çekicidir. Bu husûs bize Cezîr'nin sünnetin Kur'ân'ı nesh edemeyeceği görüşünde olduğunu göstermektedir.

Eserde çalınan malın tazmininden bahsedilirken Hz. Peygamber'den "Kucak dolusu olmadıktan sonra ihtiyaç sahiplerinden birisi (tarladan) ağzıyla alırsa ona bir ceza yoktur. Bir şey çıkarıp götürürse onun iki misli mali ceza öder ve cezalandırılır"⁵³ şeklinde bir hadis nakledildikten sonra bu hadisin zahiri anlamıyla amel edilemeyeceğini zira bu hadisin yapılan kötülüğe ancak misliyle karşılık verilmesi gerektiğini bildiren "O halde kim size saldırırsa, siz de onun saldırısının misline ona saldırın"⁵⁴ ayetiyle çeliştiğini ve bir hadisin sübut kuvvetinin ayetin sübut kuvveti kadar olamayacağı belirtilmiştir.⁵⁵ Bu da sünnet ile Kur'ân'ın tearuzu durumunda Kur'ân'ın mutlak suretle tercih edilmesi gerektiğini gösteren örneklerden biridir.

Müellif, *liân* konusunda öncelikle "Namuslu kadınlara zina isnadında bulunmalarına rağmen dört şahit getiremeyen kişilere seksener değnek vurun ve bundan sonra asla onların şahitliğini kabul etmeyin..."⁵⁶ ayetinde namuslu kadınlara zina iftirasında bulunan kişilere *kazf* haddinin uygulanması gerektiğini belirttikten sonra eşler arasında *liân* uygulamasından bahseden Nûr 24/6-9 ayetleriyle bu hükmün zevceler için nesh edilip *liâna* dönüştürüldüğünü belirtmiştir.⁵⁷ Ancak *liândan* bahseden ayetlerin zina iftirası ayetinin hükmünü nesh edip etmediği hususunda tefsirlerde farklı görüşler nakledilmektedir. Bazı âlimlere göre; İslâm'ın ilk döneminde karısına zina isnat eden kişi de başka kadınlara zina isnat eden kişi gibi zina iftirası haddine çarptırılıyordu. *Liân* ayetinin nüzûlüyle birlikte artık karısına zina isnat eden kocalara zina iftirası haddinin uygulanmasını bildiren emir nesh edilmiştir.⁵⁸ Diğer bazı âlimlerce dile getirilen ve bizim de tercih ettiğimiz görüşe göre ise bu ayetler arasında bir nesh değil genel hükümden tahsis söz konusudur.⁵⁹ Böylelikle olayın ciddiyetine ve hassasiyetine binaen kocalar için bir ayrıcalık tanınmıştır.⁶⁰ Bu ayetler arasında nesh değil de tahsis ilişkisi olduğunun bir delili de kocanın mülâaneyi istemesi durumunda kadının bundan kaçınması

⁵³ Ebu Dâvûd, "Hudûd", 12; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü's-suğrâ li'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Kat'ü's-sârik", 12.

⁵⁴ el-Bakara 2/194.

⁵⁵ Cezîrî, *el-Fikh*, 5/154-155.

⁵⁶ en-Nûr 24/4.

⁵⁷ Cezîrî, *el-Fikh*, 5/97.

⁵⁸ Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık el-Kamhavi (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1405), 5/133.

⁵⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Matbaai Ebuuziyya, 1935), 5/3481.

⁶⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/349.

halinde kadına had uygulanacak olmasıdır.⁶¹ İzzet Derveze de surenin ilk on ayeti arasındaki mana birliği ve konu benzerliğine dikkat çekerek bu ayetler grubunun bazılarıncı iddia edildiği gibi farklı zamanlarda müstakil olarak değil de tek seferde topluca nâzil olduğu görüşünü tercih etmektedir.⁶² Bu yoruma göre zaten tek seferde topluca inen ayetler arasında bir nesh olayının bulunması düşünülemez.

Cezîrî, süt kardeşliğini gerektiren emme miktarı konusunda Müslim'de "Bir ve iki emme haramlık oluşturmaz"⁶³ şeklinde bir hadis bulunmasına rağmen Hanefîler ve Mâlikîlere göre bu rivayetin, "Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, ...sizi emziren sütannelerinizi, süt kız kardeşlerinizi..."⁶⁴ ayetinde emzirmenin bir miktarla kayıtlanmamış olması sebebiyle ayetle çeliştiğini ve sonuç olarak ya nesh edilmiş ya da rivayetin sahih olmaması gerektiğini söylemektedir.⁶⁵ Cezîrî, burada da Hanefî ve Mâlikîlerin görüşlerini esas alarak ayetle çelişen sünnetin terk edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Cezîrî, zina yapan evli kişilere uygulanması gerektiği belirtilen recm haddine bazı Mutezilî ve Haricî olanların dışında kimsenin muhalefet etmediğini belirttikten sonra bunlara göre; recm cezasının İslâmiyet'in ilk zamanlarında uygulanmış olmakla birlikte, "Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"⁶⁶ ayetinin nâzil olmasıyla birlikte nesh edilip yürürlükten kaldırıldığını söylemektedir. Ancak Cezîrî, onların görüşlerine katılmamaktadır.⁶⁷

Had tatbiki konusunda kitapta değinilen husûslardan birisi de İslâm devletinde yaşayan Yahudi, Hristiyan, zimmî ve kendisine eman verilmiş kişilere recm haddi uygulanıp uygulanmayacağı husûsudur. Hanefîler ve Mâlikîler, muhsanlık için müslüman olmayı şart koştukları için bu kişilere haddin tatbik edilmeyeceğini söylemişlerdir. Bu iki mezhep gayri müslimin recmedilmesinin caizliğine delalet eden hadislere cevaben, Resûlullah'ın Medine'ye ilk geldiği zamanlar zina yapmış Yahudilere, Kur'ân'ın değil Tevrat'ın hükmünü uyguladığını, zira o zamanlar Tevrat'ın hükümlerine uymakla emrolunduğunu ancak daha sonra "Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye

⁶¹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1414/1994), 1/239.

⁶² Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadis* (Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1383), 8/368.

⁶³ Müslim, "Radâ", 20.

⁶⁴ en-Nisâ 4/23.

⁶⁵ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/231.

⁶⁶ en-Nûr 24/2.

⁶⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/65.

veya Allah onlar hakkında bir yol açincaya kadar kendilerini evlerde tutun"⁶⁸ ayetiyle sadece müslüman kadınlar için bu hükmün nesh edildiğini ileri sürmektedirler.⁶⁹

Cezîrî, bir kadınla zina etmiş olan erkeğin sonradan onunla nikâhlanması hakkında açıklamalar yaparken, "Mâlikîlere göre bir adam bir kadınla zina ettiği takdirde kendisinin fasit menisinden istibra etmedikçe o kadını nikâhlanması sahih olmaz" dedikten sonra bunun hikmetinin nikâhın hürmetinin olduğu ve bunun gereği olarak nikâhlı olarak akıtılan meninin gayri meşru ilişkide akıtılan meni ile karışmaması olduğunu belirtmekte ve konuyla ilgili olarak "Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır"⁷⁰ ayetini nakletmektedir. Daha sonra İbn Mesud'un, "Bir erkek bir kadınla zina eder de sonra onu nikâhlarsa her ikisi de ebediyete kadar zinakâr olurlar."⁷¹ şeklinde bir rivayet bulunduğunu söylemiş ve "...Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı..."⁷² ayetini naklederek bu ayette zinadan uzak durarak namuslu yaşayanların nikâhının geçerli, diğerlerinin nikâhının ise geçersiz olduğunu belirtmiştir.⁷³

Her ne kadar Cezîrî, Nur 24/3 ayeti hakkında herhangi bir nesh veya tahsis bulunduğuna dair bir açıklamada bulunmasa da tefsir kitaplarında bu ayetle ilgili açıklamalara baktığımızda müfessirlerin bu ayetin manası üzerinde ihtilâf ettiklerini görmekteyiz. Müfessirlerin bir kısmına göre bu ayet ashaptan bazı kimseler hakkında nâzil olmuştur ve bu yönüyle manası hastır⁷⁴, bir grup müfessire göre mana geneldir, diğer bir kısım müfessire göre ise aynı surenin "Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin..."⁷⁵ ayeti ile nesh edilmiştir.⁷⁶

Katilin tevbesi konusunda Cezîrî, âlimlerin geneline göre; katilin tevbesinin Allah ile onun arasında bir konu olduğunu, katil eğer samimi bir şekilde tevbe

⁶⁸ en-Nisâ 4/15.

⁶⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/114.

⁷⁰ en-Nûr 24/3.

⁷¹ bk. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Habibu'r-Rahmân el-A'zamî (Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 1/258-261.

⁷² en-Nisâ 4/24.

⁷³ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/123.

⁷⁴ Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, 4/29.

⁷⁵ en-Nûr 4/32.

⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/100-101.

edip salih amel işlediği takdirde ise, Allah'ın onun kötülüklerini iyiliğe dönüştüreceğini, öldürülen kişiye de ahirette bazı mükafatlar vermek suretiyle onu razı edeceğini belirttikten sonra bu görüşlerinin dayandığı, *"Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz saydığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Ancak tevbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir"*⁷⁷ ayetini aktarmıştır. Cezîrî, bu ayette bildirilen husûslar haber içerikli olduğu için nesh edilmelerinin caiz olmadığını vurgulamaktadır.⁷⁸

Cezîrî, *diyât* bölümünde öncelikle Hanefîler'e göre öldürülen bir Müslümanla bir zimmînin diyâtinin eşit olduğunu ve bu cinayetin kasten veya yanlışlıkla işlenmesinin bu hükmü değiştirmeyeceğini belirtmektedir. Sonra onların bu görüşünün *"Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, "Cana can,"*⁷⁹ ayetinin umûm ifadesine dayandığını ve ayrıca bu ayetin başka bir ayet tarafından nesh edilmediğini dile getirmektedir.⁸⁰

3. Tedricilik

Nesh ile ilgili konulardan birisi de Kur'ân'da bazı hükümlerin konulmasında izlenen tedrici metottur. Kur'ân'ın yaklaşık 22 yıllık bir süre zarfında parça parça inmesi onun emir ve yasaklarının insanlar tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur. İlk dönem inen ayetlerde öncelikle inanç ve ahlak esaslarına ağırlık verildikten sonra ibadetlerle ilgili konulara değinilmeye başlanmış, hicretten önce namaz, hicret sonra ikinci yılda, zekât ve oruç, dokuzuncu yılda hac ibadeti farz kılınmıştır. Bunun yanında diğer emir ve nehiyler de tedrici olarak gelmiş, hatta içkinin haram kılınmasında olduğu gibi aşamalı bir metot takip edilmiştir.⁸¹

Teşride bu üslubun seçilmesinin hikmetini, Hz. Aişe'den nakledilen şu rivayet açıklamaktadır: "Kur'ân'dan ilk nâzil olan, içinde cennet ve cehennemden bahsedilen mufassal surelerden bir suredir. Daha sonra insanlar, İslâm'ı iyice benimsedikleri zaman, helal ve haramları bildiren ayetler nâzil oldu. Eğer ilk

⁷⁷ el-Furkân 25/68-70.

⁷⁸ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/225-226.

⁷⁹ el-Mâide 5/45.

⁸⁰ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/326.

⁸¹ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm* (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009), 220; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: İfav Yayınları, 1994), 140.

başta “Şarap içmeyin” yasağı inseydi, insanlar, “Biz asla şarabı bırakmayız” derlerdi. Yine ilk önce “Zina etmeyin” yasağı inseydi, insanlar, “Biz zinayı asla bırakmayız”, derlerdi.”⁸²

Müellif eserinde öncelikle içkinin haram kılınma aşamalarını belirten “*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki hem de güzel bir rızık edirsiniz...*”⁸³, “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür...*”⁸⁴, “*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın...*”⁸⁵ ve son olarak “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytanın işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*”⁸⁶ ayetlerini zikrettikten sonra “Allah, o günkü toplumun şarap içmeye çok düşkün olduklarını ve şaraptan çokça menfaat elde ettiklerini biliyordu. Bu sebeple eğer onlara şarap içmeyi tek seferde yasaklayacak olursa bunun onlara çok ağır geleceğini de bildiği için hikmeti gereği şarap içmeyi onlara aşama aşama ve yumuşak bir şekilde haram kılmıştır” diyerek içkinin bu tertip üzere haram kılınışının hikmetini açıklamıştır.⁸⁷

4. Umûm – Husûs

Nesh konusuyla ilgili olan ve bazen aralarında bir kavram kargaşası yaşanan konulardan birisi de ayetlerdeki hükümlerin umûm-husûs olmaları meselesidir. Sözlükte “genel olmak, içine almak” gibi anlamlara gelen *âm* kelimesi⁸⁸ terim olarak, “kapsamına giren bütün fertleri herhangi bir ayırım ve özel anlatım olmaksızın içine alan lafız” demektir.⁸⁹ Hâs kelimesi ise “tek kalmak, tahsis etmek” gibi manalara gelmektedir.⁹⁰ Bu manadan mütevellit olarak “tek bir manaya veya sınırlı sayıdaki fertlere delalet eden lafza” hâs

⁸² Buhârî, “Fezâilü'l-Kur’ân”, 6.

⁸³ en-Nahl 16/67.

⁸⁴ el-Bakara 2/219.

⁸⁵ en-Nisâ 4/43.

⁸⁶ el-Mâide 5/90-91.

⁸⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/14.

⁸⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Ayn*, 1/95; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1975), 33/149.

⁸⁹ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 1/125; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/48.

⁹⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Ayn*, 4/134; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/24.

denilmektedir.⁹¹

Cezîrî, *ehl-i* kitabın kestiği hayvanların yenilmesinin helal olması konusuna değinirken "*Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir*"⁹² ayetindeki umûm ifadeye dayanarak *ehl-i* kitabın kendi inancına göre kestiği hayvanların Müslümanlar için de helal olduğunu ancak bazı âlimlere göre *ehl-i* kitaptan bir kişinin Allah dışındaki ilahlara kurban olarak kestiği hayvanın etinin bu ayette belirtilen umûmî hükme dahil olmayıp haram olarak nitelendirildiğini aktarmaktadır.⁹³

Cezîrî, *riba* bölümünde bazı kimselerin ribanın haram olanının, "*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin*"⁹⁴ ayetinde belirtilen şekliyle kat kat ziyadeleştirilmek suretiyle aldıkları *riba* olduğu kanısına vardıklarını ancak *ribayı* bu şekilde hâs bir manada anlamının açık bir yanılığı olduğunu söylemiştir. Zira ona göre bir kimsenin ribanın üç katının yasaklanmış olmasını kabul etmesine rağmen iki veya bir katının yasaklanmadığını iddia etmesi ve "*Eğer tevbe ederseniz sizin için sermayeleriniz vardır*"⁹⁵ ayetini okuduktan sonra artık akli başında birinin yukarıdaki ayeti böyle anlaması düşünülemez.⁹⁶ Bize göre de "*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin*"⁹⁷ ayeti has bir anlama sahip olup *riba* konusunda genel bir anlayışa dayanak teşkil edemez.

Kitapta aktarıldığına göre bir kadının evlenmesi husûsunda velinin belirleyici olduğunu iddia edenler tarafından ileri sürülen delillerden birisi de "*Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında örfe uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın*"⁹⁸ ayetidir. Cumhura göre bu ayette hâs olarak evlenecek olan kadınların velilerine hitap edilmektedir. Ancak Hanefîler, bu ayette ya hâs olarak eşini boşamış olan erkeklere ya da âm olarak bütün müminlere hitap edilmekte olduğunu söylemektedirler. Ayetin umûmî hitap olarak anlaşılması halinde mana, "*Ey iman edenler! Kadınlarınızı boşadığınız ve onlar da iddetlerini tamamladıkları zaman artık onları başka erkeklerle evlenmekten men' etmeyin*" şeklinde anlaşılmaktadır.

Cezîrî, ayetin bu şekilde umûm olarak anlaşılması ile ayetin nüzûl sebebi

⁹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/124.

⁹² el-Mâide 5/5.

⁹³ Cezîrî, *el-Fıkh*, 2/24.

⁹⁴ Âl-i İmrân 3/130.

⁹⁵ el-Bakara 2/279.

⁹⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 2/222-223.

⁹⁷ Âl-i İmrân 3/130.

⁹⁸ el-Bakara 2/232.

olarak Buhârî'de nakledilen kız kardeşinin eski eşiyle tekrar evlenmesine engel olan Ma'kil hakkındaki hadisin⁹⁹ gösterilmesi arasında bir çelişki bulunmadığını dile getirmektedir. Cezîrî, "Ma'kil'in başından geçen olay bu ayetin nüzûlüne tesadüf etmiş olabilir ama asıl itibarıyla bu ayet umûmîdir"¹⁰⁰ demek suretiyle ayetin nüzûl sebebinin hâs olmasına rağmen hükmünün âm olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹

Sonuç olarak o ayetin, özelde Ma'kil ve evlenmek üzere olan kadının akrabaları hakkında inmiş olduğu kabul edilse bile gerçekte, velisi olsun veya olmasın kadınların evlenmelerini engelleyen herkesi kapsayacak şekilde umûmî olarak anlaşılması gerektiğini ve bu husûsta âlimler arasında hiçbir anlaşmazlık bulunmadığını söylemektedir.¹⁰²

Cezîrî, Hanefilere göre kısas hakkındaki ayetlerdeki genel ifade sebebiyle hüre karşılık hürün, köleye karşılık ise kölenin öldürüleceğini belirttikten sonra yine isim vermeden Bakara 2/178 ayetindeki "*Hüre karşı hür, köleye karşı köle*" ifadesinde özel olarak eril/müzekker kelimeler kullanılmakla birlikte bu durumun hür ve köle kadınların da bu hükmün kapsamına girmesine sorun teşkil etmeyeceğini, yine aynı şekilde ayetteki "*kadına karşılık kadın*" ifadesinde de özel olarak kadınlardan bahsedilmekle birlikte bu ifadenin kadına karşılık erkeğin veya erkeğe karşılık kadının kısas edilmesine engel olmayacağını belirtmektedir. Cezîrî'ye göre ayetteki tahsisin amacı, katilden başkasına kısas uygulamak veya öldürülen bir kişi karşılığında on kişiyi öldürmek gibi cezalandırmada ileri gitmek isteyenleri engellemektir.¹⁰³

Hür kişinin köleyi öldürmesi durumunda ise Cezîrî, en-Nehaî¹⁰⁴ ve bir grup âlimin, "Hür kimse öldürdüğü köle karşılığında kısasen öldürülmesi gerektiğini, öldürülen kölenin katile veya katilden başkasına ait olmasının durumu değiştirmeyeceğini" söylediklerini ve bu görüşlerine delil olarak, "*Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can... kısas edilir*"¹⁰⁵ ayetinin umûm hükmün lafzını delil gösterdiklerini belirttikten sonra bu görüşün zayıf olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁶

Müellif, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre; "*Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona*

⁹⁹ Buhârî, "Talâk", 44.

¹⁰⁰ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/48.

¹⁰¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/48.

¹⁰² Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/48.

¹⁰³ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/251.

¹⁰⁴ Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehaî el-Küfî (ö. 96/714); Muhaddis ve fakih, tâbîi.

¹⁰⁵ el-Mâide 5/45.

¹⁰⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/252.

siğınma hakkı tanı"¹⁰⁷ ayetinin delaletiyle bir katile kısas uygulanması için öldürülen kişinin zimmilik akdi, sözleşme veya eman almak suretiyle İslâm devletinden güvenlik garantisi almış bir kişi olmasının şart olduğunu, ancak "*müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün*"¹⁰⁸ ayetinin umûm hüküm bildiren ifadesine harbî bir kişinin kanının helal olması sebebiyle böyle bir kişiyi öldüren katile kısas uygulanmayacağı nakletmektedir.¹⁰⁹

Kitabın *İddet* bölümünde dört mezhep imamına göre ittifakla, kocası ölen kadının, eşinin vefatından hemen sonra bile doğumu gerçekleştirmesi halinde iddetinin sona ereceği hatta bu durumdaki kadının ölen kocası defnedilmeden bile evlenmesinin helal olacağı aktarıldıktan sonra onların bu görüşlerini "*Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer*"¹¹⁰ ayetine dayandırdıkları belirtilmektedir.¹¹¹ Kitapta aktarıldığına göre, bu ayetin hükmü geneldir ve İbn Mesud ile ona uyan dört mezhep imamına göre kocası ölen ve diğer hamile kadınları kapsamaktadır. Ancak Hz. Ali ve İbn Abbas'a göre "*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler*"¹¹² ayetinin delaletiyle, "Hamileyken kocası vefat eden kadın kocasının ölümünün üzerinden dört ay on gün geçmeden doğursa bu doğum ile iddeti tamamlanmaz. İddetinin tamamlanması için ayette belirtilen dört ay on günlük sürenin tamamlanması gerekir. Ama bu süre tamamlandığı halde doğurmamışsa doğum yapıncaya kadar iddeti tamamlanmaz. Çünkü karnındaki bu cenin ölen kocaya aittir. Çocuğun nesebinin korunması gerekir." Cezîrî, bu iki ayetteki çelişkinin giderilmesi amacıyla şu açıklamayı yapmaktadır: "*Sizden vefat edenlerin geride bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on gün beklerler*" ayeti bir bakıma umûmîdir ki o da kendisi hamile olsun olmasın eşi vefat eden kadının dört ay on gün beklemesinin gerekli olmasıdır. Ancak ayetteki ifadenin özel olarak kocası ölen kadını ilgilendirmesi yönüyle hastır. Çünkü ayette "*sizden vefat edenlerin*" denilmektedir. "*Hamile olanların bekleme süresi ise doğum yapmalarıyla sona erer*"¹¹³ ayetine gelince bu ayet de bir bakıma umûmîdir. Şöyle ki ister boşanmış ister eşi vefat etmiş olsun hamile kadının iddeti, doğurmasıyla birlikte tamamlanmaktadır. Diğer bir yönden ise bu ayet özeldir. Şöyle ki ayetteki ifade, eşi vefat eden kadının değil hamile kadının iddeti hakkındadır. Böyle durumlarda ayetler arasındaki zahiri çelişkiyi gidermek için

¹⁰⁷ et-Tevbe 9/6.

¹⁰⁸ et-Tevbe 9/5.

¹⁰⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/274.

¹¹⁰ et-Talâk 65/4.

¹¹¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/464.

¹¹² el-Bakara 2/234.

¹¹³ et-Talâk 65/4.

ictihat etmek gereklidir.¹¹⁴ “Hamile kadının iddeti çocuğun rahimden ayrılıp doğmasıyla tamam olur ve ölmüş olan eşi henüz defnedilmemiş olsa bile başka bir kişiyle evlenebilir” diyen dört mezhep imamının görüşlerini esas alacak olursak, Cezîrî, bu yoruma göre “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler”¹¹⁵ ayetindeki umûm ifadenin “Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapılmalarıyla sona erer”¹¹⁶ ayetiyle nesh/tahsis edildiğini söylemektedir.¹¹⁷ Cezîrî’nin burada nesh kavramını tahsis anlamında kullandığını görmekteyiz.

Cezîrî, boşanmış kadınların iddeti konusunda, “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler”¹¹⁸ ayetindeki umûm ifadenin, ayette geçen “boşanmış kadınlar” sözünün hayızdan temelli kesilmiş kadınları da kapsaması yönüyle “Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır”¹¹⁹ ayetiyle tahsis edildiğini belirtmektedir.¹²⁰

Yazar, livata suçunun kötülüğünü belirtmek için önce, Lût kavmini Allah’ın şiddetli cezalandırmasından bahseden Hûd 11/82-83 ayetlerini, sonrasında bu ahlakî rezilliğin Kur’ân’da tıpkı zina gibi çirkin bir iş olarak adlandırıldığını bildiren A’râf 7/80 ayetini zikretmiştir.¹²¹ Cezîrî, livata yapan kişilere uygulanması gereken ceza konusundaki farklı görüşleri naklettikten sonra bunlar arasında tercihe layık olanın “ister bekâr ister evli olsun livata yapan birinin mutlaka recmedilmesi gerekir” şeklindeki görüş olduğunu ve Lût kavminin üzerlerine pişmiş çamurdan taşlar yağdırılmak suretiyle helak edildiğini belirten Zâriyât 51/32-34 ayetlerinden bu suçun cezası olarak geçmiş ümmetlere recm cezasını meşru kıldığının anlaşıldığını söylemiştir.¹²²

Ancak bize göre bu ayetten böyle bir hüküm çıkarmak yanlıştır. Zira burada Allah’ın o kişilere uyguladığı toplu bir helak şekline bahsedilmektedir ve dünyadaki uygulanan cezalar bu toplu helak şekillerinden ayrı olarak tespit edilirler. Yoksa Kâbe’ye karşı saldırıda bulunan kişilerin de recmedilmesi veya ölçü ve tartıda hile yapan kişilerin Medyen halkı gibi deprem ve şiddetli sesle cezalandırılmaları gerekirdi.

¹¹⁴ Cezîrî, *el-Fikh*, 4/466.

¹¹⁵ el-Bakara 2/234.

¹¹⁶ et-Talâk 65/4.

¹¹⁷ Cezîrî, *el-Fikh*, 4/467.

¹¹⁸ el-Bakara 2/228.

¹¹⁹ et-Talâk 65/4.

¹²⁰ Cezîrî, *el-Fikh*, 4/483.

¹²¹ Cezîrî, *el-Fikh*, 5/127-128.

¹²² Cezîrî, *el-Fikh*, 5/128.

Cezîrî, katilin tevbesinden bahsederken “Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Ancak tevbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir”¹²³ ayetini aktarmış ve bir görüşe göre bu ayetin zahir ifadesinden müşriklerden bahsetmekte olduğunun anlaşıldığını söylemiştir. Ancak “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder...”¹²⁴ ayetinde ise küfür, şirk, şüphe, nifak, cinayet, fiske ve diğer günahları kapsayan genel bir ifade kullanılmakta, “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için bağışlar...”¹²⁵ ayetinde ise şirk hariç bütün günahların affedileceği genel olarak ifade edilmektedir.¹²⁶

5. Mutlak – Mukayyed

Mutlak-mukayyed kavramları da zaman zaman nesh ile karıştırılmaktadır. Mukayyed kelimesi, sözlükte “kısıtlamak, kayıtlamak ve birtakım şartlara bağlamak” gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁷ İstilahta ise “belirli olmayan bir fert veya fertleri gösteren ve bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız” anlamında kullanılmaktadır.¹²⁸

Cezîrî, maktulün velilerinin katil üzerinde yetkili olmaları konusuyla ilgili olarak öncelikle “Kim haksızlığa uğrayarak öldürülürse biz onun velisine bir yetki verdik”¹²⁹ ayetini zikrettikten sonra Mâlikîlerin, bu ayette “veli” kelimesinin müfret müzekker olarak zikredilmesine dayanarak maktulün velisinin erkek olması gerektiğini, zira ayetin lafzına göre kadının mutlak veli lafzının kapsamı dışında kaldığını söylediklerini nakletmektedir.¹³⁰ Devamında Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre; “Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki

¹²³ el-Furkân 25/68-70.

¹²⁴ ez-Zümer 39/53.

¹²⁵ en-Nisâ 4/48.

¹²⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/225-226.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/372; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 9/86.

¹²⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 262; Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Seyyid Cemîlî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1404/1984), 3/5.

¹²⁹ el-İsrâ 17/33.

¹³⁰ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/232.

*vermişizdir...*¹³¹ ayetindeki “veli” kelimesiyle mirasçıların kastedilmiş olduğunu belirttiğinden sonra, “*Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır*”¹³² ayetinin delaletiyle diğer mirasçıların da kısas uygulatma hakkına sahip olmaları gerektiğini söylediklerini aktarmaktadır.¹³³

Cezîrî’nin belirttiğine göre Hanefiler, “Dördüncü defa irtidat ettikten sonra tevbe eden kişi had derecesine varmayacak derecede dövülür ve hapsedilir. Kendisinde tevbenin etkisi görülmeden hapisten çıkarılmaz. Bundan sonraki her irtidat edip müslümanlığa geri dönüşünde kendisine hep bu şekilde muamelede bulunulur” şeklindeki görüşlerini, “*Şayet tevbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın*”¹³⁴ ayetinin ifadesinin mutlak olmasına dayandırmaktadırlar.¹³⁵

Kitapta belirtildiğine göre her ne kadar; “*Onlar ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar*”¹³⁶ ayetinde herhangi bir kayıtlama olmaksızın cinsel ilişkiden mutlak olarak bahsedilmesi sebebiyle kadınlarla anüsten cinsel temas yapmanın mubah olması gerektiği ilk etapta akla gelse de, “*İyice temizlendiklerinde onlara Allah’ın emrettiği şekilde yaklaşın*”¹³⁷ ve “*Kadınlar sizin ekeneğinizdir; ekeneğinize hangi taraftan isterseniz oradan varın*”¹³⁸ ayetlerinde Allah’ın emrettiği yerin çocuğun doğduğu yer olduğuna işaret edilerek bu ilişki mekanı vajina ile kayıtlanmaktadır.¹³⁹

6. Mekkî – Medenî

Kur’ân ilimleri içerisinde özellikle Kur’ân’ın ahkâm yönünü ilgilendiren konulardan birisi de Mekkî-Medenî konusudur. İslâm’ın ilk döneminde Allah’ın bildirdiği husûslarla sonraki dönemlerinde bildirdiği husûsları birbirinden ayırabilmek ve başlarda farz kılınan konularla son dönemde bu farzlara eklenen konuları belirleyebilmek için Mekkî ve Medenî ilminin

¹³¹ el-İsrâ 17/33.

¹³² et-Tevbe 9/71.

¹³³ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/232.

¹³⁴ et-Tevbe 9/5.

¹³⁵ Cezîrî, *el-Fıkh*, 3/385.

¹³⁶ el-Mü’minûn 23/5-6.

¹³⁷ el-Bakara 2/222.

¹³⁸ el-Bakara 2/223.

¹³⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/133-134.

bilinmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁰

Mekkî ayetlerde daha ziyade, inanç ve ahlak konuları üzerinde durulmuş, fikhî hükümler içeren ayetler daha ziyade Medine'de nâzil olmakla birlikte risâletin Mekke döneminde nâzil olan surelerde de namazın farz olması¹⁴¹, hayvan etleriyle ilgili fikhî hükümler¹⁴², ölçü-tartıda adaletli olmayı¹⁴³, insanlara iyilik ve yardım etmeyi emreden¹⁴⁴, her çeşit zulmü¹⁴⁵ ve yetim hakkına tecavüzü yasaklayan¹⁴⁶ ahlakî hükümler ve küllî kaideler bildiren ayetlere rastlanmaktadır. Dolayısıyla ayetlerin ve surelerin Mekkî ve Medenî şeklinde ayrılması ahkâm ayetleri açısından kesin bir ayırım gibi görülmemelidir.¹⁴⁷ Özetle ahkâm ayetlerinin sadece Medenî surelere has olmadığını, Medine döneminde nâzil olan hükümlerin temelinin aslında Mekke'de atıldığını ve Mekkî surelerin bu çerçevede ele alınması gerektiğini söyleyebiliriz. İncelediğimiz kitapta da ayetlerin Mekkî ve Medenî oluşlarına sadece tek bir yerde değinildiğini tespit ettik.

Maktulün velilerinin katil üzerinde yetkili olmalarından bahsedilen bölümde verilmesi konusunda bu hükmün belirtildiği "*Kim haksızlığa uğrayarak öldürülürse biz onun velisine bir yetki verdik*"¹⁴⁸ ayetini zikrettikten sonra Dahhâk'ın, "Öldürmeyle ilgili olarak Kur'ân'da ilk nâzil olan ayet bu olup, Mekkî'dir" dediğini aktarmaktadır.¹⁴⁹ Burada ayetin Mekkî oluşuna bir bilgi olarak yer verilmiş olup konuyla ilgili fikhî hükümlere bir etkisi bulunmamaktadır.

7. Hakikat – Mecâz

Cezîrî, kendilerine peygamber gönderilmemiş fetret devri insanların kurtuluşa erdiklerine dair delillerin kesin olduğunu söyledikten sonra "*Biz, bir resûl göndermedikçe azap edici değiliz*"¹⁵⁰ ayetini delil göstermektedir. Cezîrî,

¹⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Atfîş (Kahire; Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 1/21.

¹⁴¹ el-A'râf 7/170; el-Müzzemmil 73/2; el-Kevser 108/2.

¹⁴² el-En'âm 6/138-144.

¹⁴³ el-A'râf 7/85; er-Rahmân 55/9.

¹⁴⁴ el-En'âm 6/151.

¹⁴⁵ el-A'râf 7/33.

¹⁴⁶ ed-Duhâ 93/9.

¹⁴⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, 3/238-240; Zürkânî, *Menâhil*, 205-239.

¹⁴⁸ el-İsrâ 17/33.

¹⁴⁹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/233.

¹⁵⁰ el-İsrâ 17/15.

bu ayette geçen “resûl” kelimesini hakiki anlamının dışına çıkararak mecâzi anlamda “akıl” olarak yorumlamanın yanlış olduğunu zira “resûl” kelimesinin mutlak olarak kullanıldığında “kendisine vahyedilen şeriatı tebliğ etmekle görevlendirilen insan” anlamına geldiğini söylemektedir. “Resûl” kelimesinin bu anlamda kullanıldığına örnek olarak da Nisâ 4/165, Mü’minûn 23/44 ve Rûm 30/9 ayetlerini zikretmektedir.¹⁵¹

Cezîrî, Hanefilere göre, bir kişiyi amca, dayı veya üvey babaya nispet eden kimsenin zina iftirasında bulunmuş sayılmayacağını, zira bu kişilerden her birinin bu kişinin babası sayılacağını aktardıktan sonra bu konuda, Hz. Yakub’un amcası Hz. İsmail hakkında baba kelimesini kullandığı Bakara 2/133 ve Hz. Nuh’un tufanda boğulan çocuğun üvey çocuğu olmasına rağmen oğlum dediği Hud 11/45 ayetlerini delil olarak nakletmektedir.¹⁵²

Kitapta *nikâh* kavramının hakikatte “cinsel ilişki”, mecâzen ise “evlenme akdi” anlamına geldiği belirtildikten sonra “*Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın nikâhlandığı kadınlarla nikâhlanmayın*”¹⁵³ ayetinde olduğu gibi karinesiz olarak kullanıldığında “cinsel ilişki” anlamını ifade ettiğini, “...kadın, ondan başka bir kocayla nikâhlanmadıkça ona helal olmaz...”¹⁵⁴ ayetinde ise mecâzî olarak “evlenme akdi” şeklinde anlaşılması gerektiği dile getirilmektedir.¹⁵⁵

Kitapta, ayetlerde mecâzî anlamda kullanıldığı belirtilen kelimelerden bir tanesi de “Müzâra’a”dır. Cezîrî, bu kelimenin “*Ektiğiniz tohuma ne dersiniz?! Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?*”¹⁵⁶ ayetinde mecâzi olarak “ekini tarlada bitirmek, yetiştirmek” anlamında kullanıldığını söylemektedir.¹⁵⁷

8. Mübhem Lafızlar

Mübhem kelimesi sözlükte, “kapalı, mahiyeti açık ve net olmayan” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵⁸ Kur’ân’da, bazı varlıkların kendi isimleriyle değil de bunun yerine zamir, ism-i işaret, belirsiz zaman ve mekan isimleri gibi kapalı

¹⁵¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/187.

¹⁵² Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/206.

¹⁵³ en-Nisâ 4/22.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/230.

¹⁵⁵ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/7.

¹⁵⁶ el-Vâkıa 56/63-64.

¹⁵⁷ Cezîrî, *el-Fıkh*, 3/5.

¹⁵⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Ayn*, 4/62; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/56; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 31/307.

şekilde değinilmesine mübhemâtü'l-Kur'ân denilmektedir.¹⁵⁹

Kitapta belirtildiğine göre Mâlikîler, îlânın geçerli olması için kocanın müslüman olmasını şart koşmuşlardır. Ancak diğer üç mezhep, "Eşlerine yaklaşmamağa yemin edenler..."¹⁶⁰ ayetindeki "ellezîne" ism-i mevsulünün genel anlam ifade eden sigalardan olup müslüman, kâfir, hür ve köle herkesi kapsamına alması sebebiyle böyle bir şartın konulamayacağını söylemişlerdir. Ancak Mâlikîler bu görüşe cevaben ayetin devamındaki "...eğer dönerlerse şüphesiz ki Allah bağışlayıcıdır, merhamet edicidir" cümlesinin baş taraftaki ismi mevsul ile sadece müslümanların kastedildiğinin anlaşıldığını zira îlâ yaptıktan sonra hanımlarına yaklaşmak suretiyle yaptıkları hataları bağışlanacak olanların sadece Müslümanlar olduğunu, kâfirlerin her halükarda Allah'ın rahmetine ulaşamayacaklarını dile getirmektedirler.¹⁶¹

9. Mücmel – Mübeyyen

Sözlükte, "kısaca ifade etmek, özetlemek, dağınık şeyleri toparlamak"¹⁶² gibi anlamlara gelen mücmel, terim olarak, "kendisinden ne kastedildiği anlaşılamayacak derecede kapalı olan, sadece Şârî'nin izah etmesiyle anlaşılabilen lafız veya ayet"¹⁶³ anlamında kullanılmaktadır. Mübeyyen ise "açıklamak, izah etmek" manalarına gelmektedir.¹⁶⁴ Ayetlerdeki mücmelliğin açıklanarak anlaşılır hale getirilmesine mübeyyen denir.¹⁶⁵

Kur'ân'da fıkıhî hükümler içeren ayetleri incelediğimizde ibadetler, ahvalı'ş-şahsiyye ve cezaları konu edinen ayetlerde daha fazla detay verildiği görülmektedir. Kendileriyle evlenilmeleri haram olanları, iddet beklemesi gereken kadınları, onların iddet sürelerini ve varisler arasında miras taksimini anlatan ayetler bunlardandır. Bazı âlimler bunun sebebi olarak bunların teabbüdî olmasını, zamana ve mekana göre değişmemesi gerektiğini ve aklın bu konularda bir rolü olmamasını göstermektedirler.¹⁶⁶ İbadetlerden bahseden ayetlerde genelde teferruata girilmeden birtakım genel prensipler konulmakta, uygulamaya taalluk eden yönleri ise Hz. Peygamber'in örneğine bırakılmıştır.

¹⁵⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 186; Hâlis Albayrak, "Mübhemâtü'l-Kur'ân İlimi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 156.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/226.

¹⁶¹ Cezîrî, *el-Fıkh*, 4/410.

¹⁶² Halîl b. Ahmed, *el-Ayn*, 4/141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/123; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 38/236.

¹⁶³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 189; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/641.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/62; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 34/297.

¹⁶⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 183; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 229.

¹⁶⁶ Yusuf el-Karadâvî, *Şeriatü'l-İslâm* (Kahire: Dâru's-Sahve, 1993), 111.

Cezîrî, Mezhep imamlarının, “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir...*”¹⁶⁷ ayetinin delaletiyle katil ile maktulün sosyal statülerinin eşit olması durumunda kasten öldürmede hür ile hürün, köle ile kölenin, kadın ile kadının, erkek ile erkeğin, zımmî ile zımmînin, müste’menle müste’menin kısas olunacağı üzerinde ittifak ettiklerini belirtmiştir. Ona göre bu ayet aynı statüde olanlardan birinin diğerini öldürmesi halinde uygulanacak hükmü açıklamış, bir statüdekinin bir diğer statüdekinin öldürmesi durumuna değinmemiştir. Bu ayetteki mücbelliği ise “*Onda (Tevrat’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can...*”¹⁶⁸ ayeti açıklamaktadır.¹⁶⁹

10. Siyak – Sibak

Kur’ân’da kastedilen mananın doğru anlaşılması için dikkat edilmesi gerekli olan en önemli husûslardan biri de ayetlerin siyak ve sibakına dikkat etmektir. Bunun için de Kur’ân’daki her kelimeyi, cümleyi ve ayeti Kur’ân’ın anlam bütünlüğü içinde değerlendirmek gerekmektedir. Gramer yönünden öğeleri tam olan her cümleden bir anlam çıkarılabilir. Ancak her zaman metinde kastedilmiş olan anlam, okuyucunun ondan anladığı anlam olmayabilir. Kelimeler ve cümleler çoğu kez içinde buldukları metnin bağlamına göre, kendine has bir anlam ifade ederler. Bu sebeple bir ayet bağlamından koparılarak tek başına anlamlandırıldığı zaman birçok yanlış sebebe sebep olmaktadır.¹⁷⁰ Örneğin, “*...sermayeniz sizindir...*”¹⁷¹ ifadesinin kapitalizme; “*...sizden olan idarecilere de itaat edin!*”¹⁷² emrinin diktatörlüğe; “*Onların işleri, aralarında danışma iledir*”¹⁷³ sözünün ise devlet yönetiminde parlamenter sisteme işaret ettiğini söyleyenlerin durumu kısmen böyledir.¹⁷⁴

Cezîrî, insanın canlı veya ölü halde iken temiz olduğunu belirttikten sonra bu

¹⁶⁷ el-Bakara 2/178.

¹⁶⁸ el-Mâide 5/45.

¹⁶⁹ Cezîrî, *el-Fikh*, 5/248-249.

¹⁷⁰ Konuyla ilgili olarak bk. Ali Bakkal, “Kur’ân’ı Anlamada Siyak-Sibakin Önemi”, *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü* (Ankara: İlim Yayıma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi Yayınları, 2009), 11-48.

¹⁷¹ el-Bakara 2/279.

¹⁷² en-Nisâ 4/59.

¹⁷³ eş-Şûrâ 42/38.

¹⁷⁴ Jansen, J. J. G., *Kur’ân’a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, çev. Halilrahman Açar (Ankara: Fecr Yayınevi, 1993), 175.

görüğe delil olarak "And olsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık"¹⁷⁵ ayetini nakletmektedir.¹⁷⁶ Ancak ilgili ayetin geçtiği pasaja baktığımızda önceki bölümde Allah'ın emirlerine karşı gelen insanların azaptan emin olamayacakları vurgulandıktan sonra Allah'ın insan türünü şerefli kıldığı ve onlara pek çok nimetler verdiği belirtilmiştir. Sonuç olarak burada insan bedeninin temiz olduğu hükmünü çıkaracak bir bağlam bulunmamaktadır. Kanaatimizce sırf konuyu bir ayetle irtibatlandırmak için bu ayet seçilmiştir.

Kitabın *namaz* bölümünde, bazı âlimlerce iftitah tekbirinin farz oluşuna "Rabbini yücelt"¹⁷⁷ ayetinin delil olarak gösterildiği belirtilmektedir. Cezîrî, ayetin bu konuda delil olarak gösterilme şeklini şu şekilde açıklamaktadır: "Ayetteki "فَكَبَّرَ" "tekbir et/yücelt" ifadesi bir emirdir. Her emir de zorunluluk ifade eder. Müslümanların icmasına göre tekbir getirmek sadece namazda farz olduğuna göre ayetteki tekbir emri namazdaki iftitah tekbirinin farz olduğuna delalet etmektedir." Cezîrî bu açıklamayı yaptıktan sonra bu görüşe katılıp katılmadığı hakkında bir yorum yapmadan ister farz ister şart olsun tekbir ile başlanmayan namazın sahih olmayacağını belirtmiştir.¹⁷⁸ Bize göre de namaza tekbirle başlamak zorunlu olsa da risâletin ilk dönemlerinde inmiş olan Müddessir suresindeki bu ayette namazın başında tekbir getirmenin emredildiği sonucunu çıkarmak ayetin bağlamıyla uyuşmamaktadır.

Cezîrî, kendilerine ilahi dinin tebliği ulaşmamış olan fetret ehlinin imanı konusunda Hanefîlerin, "Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz"¹⁷⁹ ayetini genel görüşten farklı olarak ayette geçen "azap" kelimesinden maksadın "dünyadayken köklerinin kazanması" olduğu şeklinde anladıklarını ve onlara göre kendilerine peygamber gönderilmemiş olsa bile müşrik olarak ölen insanlara ahirette azap edeceğini belirtmektedir. Ancak Cezîrî bu yoruma katılmamaktadır. Zira ona göre ayetin başında, "Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapmışsa kendi aleyhine sapmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."¹⁸⁰ buyurulmak suretiyle kişinin hidayetinden ve sapıklığından yine kişinin kendisi sorumlu tutulmaktadır. Buradan da ayette maksadın hidayet ve sapıklığın karşılığı olan mükafat ve mücazatın sadece o kişiyi ilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Cezîrî; "Ben, ayette zikredilen azabın sadece ahirette gerçekleşecek olmasına inanmaktayım. Çünkü insanların hidayet üzere olmalarının faydası dünyada sadece kendilerine olmayacaktır. Bu

¹⁷⁵ el-İsrâ 17/70.

¹⁷⁶ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/9.

¹⁷⁷ el-Müddessir 74/3.

¹⁷⁸ Cezîrî, *el-Fıkh*, 1/200.

¹⁷⁹ el-İsrâ 17/15.

¹⁸⁰ el-İsrâ 17/15.

faýdalarından onun dışında evlatları, ailesi, akrabaları ve hatta toplum da yararlanacaktır. Şu halde ayetteki menfaatten kastın, uhrevi sevap, zarardan kastın da uhrevi azap olduğu anlaşılmalıdır. Mezkur tahsisi açıklamak için de “Hiçbir günahkar, başkasının günahını taşımaz.”¹⁸¹ buyurulmuştur. Allah, “Artık kim zerre ağırlığına bir hayır işlerse onu görecektir. Kim de zerre ağırlığına bir kötülük işlerse onu görecektir.”¹⁸² ayetinde herkesin yaptığı hayır veya şerrin karşılığını göreceğini belirtir.”¹⁸³ demek suretiyle Hanefilerin yorumunun ayetin iç bütünlüğüne uymadığını belirtmektedir.

Cezîrî, yemin bölümünde, Kur’ân üzerine yemin edileceğini ancak “Kur’ân” kelimesiyle hutbe ve namazın kastedilmesi halinde yeminin gerçekleşmeyeceğini belirttikten sonra Kur’ân kelimesinin hutbe ve namaz anlamlarına geldiği yerlere örnek olarak “Kur’ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.”¹⁸⁴ ve “...Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”¹⁸⁵ ayetlerini nakletmiştir.¹⁸⁶

Ancak “Kur’ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.”¹⁸⁷ ayetini bağlamsal anlamda bir önceki ayet ile birlikte okuduğumuzda burada Kur’ân kelimesi ile hutbe ve namazın kastedilmemiş olduğunu görmekteyiz. Zira bir önceki ayette bir grup kâfirin, Hz. Peygamber’den ayet ve mucizeler istediklerinden bahsedilmektedir. Onların bu isteklerine karşı Hz. Peygamber, böylesi bir ayeti ve mucizeyi getirmeyince, müşrikler “Onları hazırlayıp toplanaydın ya...” demişler, bunun üzerine Allah, resûlüne, onlara cevap olmak üzere, “Ben sadece Rabbinden bana vahyedilene uyarım. İşte bu (Kur’ân), Rabbinizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidayettir, rahmettir” demesini emretmiştir. Zira Kur’ân, Hz. Muhammed’in nübüvvetini ispat husûsunda, tek başına yeterli ve mükemmel bir mucizedir. Allah bu husûsu bir sonraki ayette müşriklere hitaben “(Bir mucize mi istiyorsunuz? O halde) Kur’ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz olun ki (Kur’ân’ın mesajını anlamak suretiyle umulur ki) rahmete nail olasınız” sözleriyle müşriklerin, Kur’ân’ın hidayet ve rahmet vasfından faydalanmalarının tek şartının Kur’ân’ın ayetlerine kulak verip sessizce dinlemeleri olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında yine bir önceki ayette, “İşte bu (Kur’ân), Rabbinizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidayettir, rahmettir” denilerek Kur’ân’ın zaten inananlar için bir hidayet ve

¹⁸¹ el-Fâtır 35/18.

¹⁸² ez-Zilzâl 99/7-8.

¹⁸³ Cezîrî, el-Fıkh, 4/188-189.

¹⁸⁴ el-A’râf 7/204.

¹⁸⁵ el-İsrâ 17/78.

¹⁸⁶ Cezîrî, el-Fıkh, 2/69.

¹⁸⁷ el-A’râf 7/204.

rahmet olduğunu bildirmiştir. Bu durumda eğer konumuz olan ayetin muhatapları müminler olsaydı, "temenni" ifade eden "لَعَلَّ" edatı kullanılmak suretiyle böyle yapanların rahmete nail olacakları bildirilmezdi. Sonuç olarak bu ayeti müminlere hitaben namazda imamın arkasında cemaat iken, hutbe okunurken veya namaz dışında herhangi bir yerde Kur'ân duyduğumuz zaman onu dinlememiz gerektiği şeklinde yorumladığımız takdirde bu ayetle, öncesi arasındaki anlam bütünlüğü bozulmaktadır.

Cezîrî, maktulün velisine verilen kısas yetkisinden bahsederken önce "(Maktulün velisi) ancak o da öldürme husûsunda haddi aşmasın..."¹⁸⁸ ayetini naklederek bu ayette, "maktulün velisi hemen kısası uygulamaya teşebbüs etmesin aksine diyet almakla yetinsin veya affetmeye meyletsin" denilmek istendiğini ve böylece ayetin manasının, affa ve diyet almakla yetinmeye teşvik etmek olduğunu belirterek affetmenin faziletine dair "Affetmeniz takvaya daha uygundur."¹⁸⁹ ayetini nakletmektedir.¹⁹⁰ Ancak katilin affedilmesinin teşviki konusunda, eşlerin cinsel ilişkiye girmeden önce boşanmaları durumunda mehrin verilmiş keyfiyetinden bahseden ve boşanan tarafları karşılıklı olarak birbirlerini bağışlamaya, lütüfkâr ve anlayışlı davranmaya teşvik eden ayetin bir bölümünün bağlamından koparılarak aktarılmış olması fıkıh kitaplarında ayetlere dar bir açıdan bakıldığının göstergesidir.

11. Ayetteki Zahir İfadenin Terk Edilmesi

Eserde bazen fakihlerin ayetin zahir ifadesine aykırı şekilde hükümler verdiklerinden bahsedilmektedir.

Cezîrî, bir kişinin bir grup tarafından öldürülmesi halinde o gruptaki herkesin kısasen öldürülüp öldürülmeyeceği konusuna değinirken Hanbelîlerin, "Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can..."¹⁹¹ ve "Hüre karşı hür, köleye karşı köle..."¹⁹² ayetlerinden istinbat ederek söyledikleri, "Bir kişiyi öldürmeleri sebebiyle birden fazla kişiden oluşan gruptakilerin hepsi öldürülmez. Zira Allah, katil ile maktulü kısasta birbirlerine eşit olmalarını şart koşmuştur. Oysa bir fertle grup arasında sayısal açıdan eşitlik yoktur." şeklinde görüşlerini nakletmektedir. Ancak daha sonra onların bu görüşlerine karşılık olarak İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinden; "en-

¹⁸⁸ el-İsrâ 17/33.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/237.

¹⁹⁰ Cezîrî, *el-Fıkh*, 5/232-233.

¹⁹¹ el-Mâide 5/45.

¹⁹² el-Bakara 2/178.

Nihâye müellifi şöyle demiştir: Kıyas bakımından bir kişiyi öldüren cemaate kısas uygulanmaz. Çünkü kısasta aslanan eşitliklerdir. Oysa burada saldırganların sayısı fazla olup saldırıya uğrayan sayı bakımından onlardan azdır. On ile bir arasında denklik yoktur. Bu, aklın doğal olarak bildiği bir şeydir. Bir kişi ancak bir kişiye denk olur. Bu durumda on kişi bir kişiyle eşit olamazlar. Bu kıyası şu ayet de teyit etmektedir: “*Onda (Tevrat’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can...*”¹⁹³ Bu da birkaç canın bir cana bedel olması prensibine aykırıdır. Ama biz bu kıyası terk ettik. Zira Hz. Ömer’in, San’âlîlardan yedi kişinin bir adamı öldürmeleri üzerine hepsine kısas uygulanmasına hükmettiği rivayet olunmaktadır¹⁹⁴ şeklindeki bölümü nakletmektedir.¹⁹⁵

Kitapta, bazı müçtehit imamlardan, katilin de tıpkı kâfir gibi ebediyen cehennemde kalacağı görüşü aktarıldıktan sonra onların bu görüşünün, “*Kim bir mü’mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir...*”¹⁹⁶ ayetinin zahirine uygun olduğu belirtilmektedir. Ancak Cezîrî, ayetin zahir ifadesine rağmen onların bu görüşünü tam olarak kabul etmemekte ve “Bu görüş ister doğru ister yanlış olsun katilin uzun süre cehennemde kalarak azap görecektir olması, Allah’ın gazabına ve lanetine uğraması ve Allah tarafından kendisine, “*Zalimlere mazeretlerinin fayda vermediği günde*”¹⁹⁷ büyük bir azabın hazırlanması insanları cinayet işlemekten caydırmak için yeter de artar” demektedir.¹⁹⁸

Sonuç

Cezîrî, dört mezhebin görüşlerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı fıkıh kitabında doğal olarak fikhî hükümlere esas teşkil eden ahkâm ayetlerine de yer vermiştir. Bizim tespitimize göre kitapta mükerrerler hariç 325 farklı ayete yer verilmektedir. Kur’ân’da genel kabule göre 6236 ayet bulunduğunu hesaba kattığımızda sadece bu husûs bile Kur’ân’da hüküm içeren ayetlerin azlığını ortaya koymaktadır. Cezîrî, fikhî görüşleri aktarırken konuyla ilgili ayetleri nakletmenin yanı sıra bunlarla ilgili Kur’ân ilimlerine de değinmektedir. Nitekim bizim tespitlerimize göre Cezîrî, yeterli olmamakla birlikte eserinde nüzûl sebepleri, nâsih-mensûh, umûm-husûs, hakikat-mecâz, mücmel-mübeyyen ve mutlak-mukayyed gibi Kur’ân ilimlerinden faydalanmasına

¹⁹³ el-Mâide 5/45.

¹⁹⁴ İbnü’l-Hümâm Kemâliüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd, *Fethu’l-kadir* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ty.), 10/243.

¹⁹⁵ Cezîrî, *el-Fikh*, 5/261.

¹⁹⁶ en-Nisâ 4/93.

¹⁹⁷ ez-Mü’min 40/52.

¹⁹⁸ Cezîrî, *el-Fikh*, 5/227.

rağmen i’râbu’l-Kur’ân, garîbu’l-Kur’ân, teşbih, istiare, kinaye, yedi harf, kıraatler, Kur’ân’da üslup, Kur’ân’da hitaplar, Kur’ân’da yeminler, müşkilü’l-Kur’ân, mukattaa harfleri, Kur’ân’da meseller, Kur’ân’da münasebat, muhkem-müteşabih, Kur’ân kıssaları ve Mekkî-Medenî gibi ilimlere rastlanılamamıştır. Cezîrî’nin bu Kur’ân ilimlerine yer vermeme sebebi ahkâm ayetlerinin tefsirinde ihtiyaç duymamasıdır. Kanaatimizce bu da fıkıh kitabında hükmün delili olan ayetin veya ayetlerin anlaşılması için ne kadar ve nasıl açıklama yapmak gerekiyorsa o kadarıyla yetinmek istemesinin bir sonucudur. Bunun yanında bazı ayetlerden istidlal edilirken ayetlerin bağlamından koparıldığı da görülmektedir. Fıkıh kitaplarında kullanılan ayetlerin bağlamlarının gözetilmesi husûsunun da ayrı bir araştırma konusu olduğu ve bu konuda kapsamlı bir çalışma yapılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Ahmed Emin. *Fecru’l-İslâm*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009.
- Akkoyun, Cihad. *İbnü’l-Arabî’nin Ahkâmü’l-Kur’ân’ındaki Metodu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Albayrak, Hâlis. “Mübhemâtü’l-Kur’ân İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 155-182.
- Altuntaş, Ubeytullah. *Cessâs’ın Ahkâmü’l-Kur’ân Adlı Eserinin Dilbilimsel Tefsir Açısından İncelenmesi*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Âmidî, Ebü’l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*. thk. Seyyîd Cemîlî. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1404/1984.
- Bakkal, Ali. “Kur’ân’ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi”. *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü*. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2009, 11-48.
- Baş, Erdoğan. “Kur’ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları*. 21-42. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr. 9 Cilt. Şam: Dârü’t-Tavkî’n-Necât, 1422.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 9. Basım, 1993.
- Cessâs, Ebû Bekir er-Râzî. *Ahkâmü’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Sadık el-Kamhavi. Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1405.
- Cessâs, Ebû Bekir er-Râzî. *el-Fusûl fî’l-usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratü’l-Evkâfi’l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *el-Fıkh ale’l-mezâhibi’l-erba’a*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-

- İlmiyye, 1424/2003.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Dağ, Mehmet. *Kıraat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Demir, Recep. "Ahkâm Tefsiri ve Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'âniye'si". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 431-456.
- Demirci, Mehmet. *Kurtubi'nin el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. İstanbul: İfav Yayınları, 2001.
- Derzeve, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1383.
- Ebü Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: İfav Yayınları, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ fî ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Gazzâlî, Muhammed. *Keyfe neteâmel mea'l-Kur'ân*. Kahire: Nahdatû Mısır, 7. Basım, 2005.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1994), 203-217.
- Günay, İlhami. "Ahterî'nin Eserlerinin Tefsir ve Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi". *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 2/3 (2017), 373-399.
- Güvenç, Mustafa. *Taberî Tefsirinde Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Hacıoğlu, Nejla. "Yenilmesi Mübah Görülen Hayvanlar ile İlgili Hadis Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019), 191-219.
- Halîl b. Ahmed, Ebu Abdirrahman el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. M. el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmu usûli'l-fıkḥ*. Kahire: Mektebetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 2002.
- Hocaoğlu, Mustafa. *Ahkâm Tefsirlerinin Usûl Açısından Mukayesesi*. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2019.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdu’l-Hak b. Ğâlib. *el-Muharraru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*. thk. Abdusselam Abdu’s-Şâfi. Beyrut: Darül-Kütubi’l-İlmiyye, 1422.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretu’l-luga*. thk. Remzi Münir Ba’lbeke. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- İbnü’l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid. *Fethu’l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fıkr, ts.
- İbn Kesîr, Ebül-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.
- İbn Kudâme. *Ravdatu’n-nâzir ve cennetü’l-menâzir*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2. Basım, 2002.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1990.
- İmamoğlu, Kübra. *İmam Serahsi ve el-Mebusut’ta Kur’ân İlimlerinin İmkân ve Sınırları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Jansen, J. J. G. *Kur’ân’a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*. çev. Halilrahman Açar. Ankara: Fecr Yayınevi, 1993.
- Kallek, Cengiz. “Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/512. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karadâvî, Yusuf. *Şerâtü’l-İslâm*. Kahire: Dâru’s-Sahve, 2. Basım, 1993.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir. *el-Câmî’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed el-Berdûni-İbrahim Atfîş, 20 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütubi’l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mahmutoğlu, Yakup. “Mukatil b. Süleyman’ın “Tefsiru Hamsi Mieti Ayetin mine’l-Kur’âni’l-Kerîm [Beş Yüz Ayetin Tefsiri]” Adlı Kitabının Kısaca Tanıtımı ve Ahkâm Ayetleri Açısından Değerlendirilmesi”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 471-476.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve’l-uyûn*. thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. Beyrût: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, ts.
- Mevlâ el-Hasen b. el-Hüseyn el-Hayyân. “Ahkâmu’l-Kur’ân İlimi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma”. çev. Mustafa Şentürk - Mine Özer - Narin Yavuz. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 457-491.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu’s-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü’s-suğrâ li’n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü’l-Matbûâti’l-İslâmiyye,

1406/1986.

- Önder, Muharrem. "Şâz Kırâatlar ve İslâm Hukuku Açısından Değeri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 163-194.
- Önen, Hacı. "Kırâatların Fikhî Hükümlere Etkisi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013), 1-24.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sabbâğ, Muhammed b. Lütfî. *Lemeât fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1410/1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Mektebetü'l-Gazâlî, 1401/1981.
- Saîd b. Mansûr. *es-Sünen*. thk. Habibu'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebcut*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1414/1993.
- Solaker, Fatma. *Zemahşerî'nin Keşşaf Tefsirindeki Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 24. Basım, 2000.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Şâfî, Muhammed b. İdris. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1414/1994.
- Şâtîbî, İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muvâfakât*. thk. İbn Hasen Â-i Selmân. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1417/1997.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Topçu, Muhammed Taha. *Mâtürîdî ve Cessâs Tefsirlerinde İbadetlere Dair Ahkâm Ayetlerinin Yorumlanması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Ünalın, Abdullah. "Kur'ân'ı Nesh Bağlamında Sünnet'in Yetkisi". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Haziran 2018), 11-30.

- Vâhidî, Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbü nüzûli’l-Kur’ân*. thk. ‘İsâm b. Abdilmuhsin el-Humeydân. Demmâm: Dâru’l-İslâh, 2. Basım, 1412/1992.
- Yalçın, Yunus. *Kırâat Farklılıklarının Fıkhî İstinbatlara Etkisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yazıcı, İshak. “Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur’ân Tefsirindeki Önemi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Mart 1987), 117-128.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1935.
- Yüksek, Muhammed İsa. “Tefsirde Sebeb-i Nüzûlün Bağlayıcılığı ve İşlevi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (Aralık 2018), 407-438.
- Zebîdî, Ebü’l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed. *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*. Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1975.
- Zeccâc, İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi ulûmil-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü’l-irfân fi ulûmi’l-Kur’ân*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, ts.

